

Michael Gurevitch Az elektronikus sajtó globalizálódása

Bevezetés

A globalizáció fogalma napjaink egyre divatosabb, már-már elcsépelet kifejezése. Néha helyesen, néha eltúlzottan, de mindenféle eseményt, folyamatot, terméket vagy ötletet, politikai és katonai konfliktusoktól kezdve az ipari termelésig és a kultúráig globális vonatkozásokkal szokás felruházni. De talán nincs is még egy terület, ahol a globalizáció annyira szemmel látható lenne, mint a kultúra és a tömegkommunikáció. Minden televíziónéző naponta láthatja ezt a folyamatot.¹

Egy fogalom túl gyakori használata elkerülhetetlenül annak közhelyszerűvé válásához vezet. A média globalizációjáról – magában a médiában, illetve a szakirodalomban – folytatott viták többsége vagy általános és önisémetlő, vagy áthatja a „csúcstechnológia” aurája. Így korunk nagy médiaeseményeinek, mint például a holdra szállásnak, a *Challenger* katasztrófájának, vagy sporteseményeknek, például az olimpia élő közvetítésének, a technika legújabb csodáinak a bemutatását és dramatizálását szolgálják. Ugyanakkor kisebb az érdeklődés a „kommunikációs forradalom” társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai előzményei, illetve következményei iránt. Úgy tűnik, az egész diskurzust ennek a „forradalomnak” egy tökéletesen alaptalan értelmezése hatja át, ami szerint a világ ennek hatására összezsugorodik, és átalakul a McLuhan megjósolta „világfaluvá”. Ez a nézet arra az implicit feltételezésre épül, hogy „a kommunikáció jó dolog”, hogy minden feszültség és konfliktus a kommunikáció csődjéből ered, illetve hogy ha „jobb lenne a kommunikáció”, az egy sokkal harmonikusabb világrendet eredményezne.

Az érme másik oldala is erősen vitatott. Az a látszólag határtalan optimizmus, amit a „kommunikációs forradalom” által kínált lehetőségek keltettek, sok kritikába ütközött. Egyesek (például Ferguson 1992) szembeszálltak a globalizáció fogalma körül kialakult mitológiával. Mások két ellenérvet hoztak fel. Egyrészt úgy látták, hogy a globális kommunikáció féktelen hulláma veszélyezteti a gyengébb és kevésbé független társadalmak kultúrájának

¹ A fejezet bizonyos részeinek alapja korábbi doktoranduszommal, Anandam Philip Kavoorigal közösen írt munkánk. Közreműködését ezúton is hálásan köszönöm.

autonómiáját és életképességét; elsősorban a harmadik világbeli kultúrákat, de olyan első világbeliekét is, amelyek „autentikussága” és egyedisége különösen érzékeny a hollywoodi termékekre és az amerikai televízióra. (Gondoljunk csak az Európai Unió kormányainak azon tervezetére, ami szerint korlátozni kellene az amerikai szórakoztatóipari termékek behozatalát a nemzeti kultúrák „megóvása” érdekében – Smith 1990a). Másrészt kérdések merültek fel azokkal a gazdasági, politikai és ideológiai érdekekkel kapcsolatban, amelyeket a kommunikáció határtalan és „szabad” áramlása szolgál. Vajon, kérdezték a kritikusok, tényleg a „szabadság technológiái” ezek (ahogyan Ithiel Pool fogalmaz), vagy valójában a gyengébb országok képességeit akarják aláásni, hogy azután azok médiáját és nemzeti kommunikációs politikáját a saját érdekeik szerint formálják át?

A média globalizációjával foglalkozó kutatók feladata, hogy „a felszíni káprázatok mögött megragadják egy terjedő, burjánzó, világrengető, mégis alaktalan folyamat fogalmát, amely hatással lehet az embereknek a világban való helyükről alkotott képére, illetve az uralkodó rendszerek hatalmára, hogy törekvéseiket véghezvihessék” (Blumler 1989). Ebben a fejezetben nem kívánunk ennek a feladatnak maradéktalanul megfelelni, hanem, ahelyett, hogy azokkal a vitákkal foglalkoznánk, amelyek legnagyobb részben a „média-imperializmus” virágkorába, a hetvenes évekbe nyúlnak vissza, az egész folyamatnak csak egyetlen aspektusát vizsgáljuk meg, mégpedig a televíziós hírek globalizálódásának elágazásait. Feltételezhetjük, hogy a televíziós hírek globalizálódása számos területen hatással van a *függőségi kapcsolatok változó egyensúlyára*: a domináns és alárendelt médiarendszerek között; a média intézményei és a politikai intézmények között; a nemzeti és a regionális tévétársaságok hírszolgálatok között; valamint a hírközlők mint a jelentés kódolói, és a nézők mint a jelentés dekódolói között. A közönség szintjén a globalizáció lehetővé teszi a hírek recepciójának kulturaközi összehasonlító vizsgálatát.

A „díszletezéssel”, vagyis a globalizáció mint háttér általános leírásával fogjuk kezdeni. Ezután megvizsgáljuk a rendszert magában foglaló intézményi struktúrát, különös tekintettel az Európai Műsorsugárzási Unió (EBU) hírcsererendszerét mint speciális esetet. Ezt követően értekezünk a televízió szerepének és az ezzel kapcsolatos függőségi viszonyok alakulásáról. Végül fontolóra vesszük a hírbefogadás összevető elemzésének néhány problémáját.²

A globalizáció

A médiát kutatók számára a globalizációs folyamat furcsa elegye a technikának, az információáramlás témáinak, illetve az információknak a közönség részéről való felfogásával és befogadásával kapcsolatos kérdéseknek. De a

² Az európai hírcsererendszerről szóló átfogó tanulmányt lásd Cohen et al. 1995.

20. század végi világnak rengeteg egyéb területét is áthatja ez a fogalom. Igencsak nehéz olyan témakört találni, amelyben nem merül fel. A lista végtelennek tűnik: a szabad kereskedelemről szóló mantráktól és a tőke globalizálódásától kezdve az egész világnak szóló „médiaeseményekig” és az úgynevezett globálisan ismert hírességekig.

A globalizáció több mint a kulturális köztudatba vissza-visszatérő motívum. Azt, hogy milyen könnyen beilleszkedett a köznapi diskurzusba, jól tükrözik a napjaink társadalomelméletei és politikai elemzései, és a legkülönbözőbb módokon fel is használják a legkülönbözőbb emberek. Politikusok, újságírók és közgazdászok a segítségével próbálnak meghatározni egy világméretű, összefüggő és a piacok összekapcsolódásán alapuló politikai és gazdasági rendszert, különös hangsúlyt helyezve annak gazdasági determinánsaira. A globalizációt úgy tekintik, mint egy technológiailag meghatározott, intézményesen megalkotott kapcsolatrendszer, ami megváltoztatta a gazdasági műveletek hagyományos modelljeit. A globalizáció ilyenfelhasználása mögött azonban ott rejlik a fejlődés és a globális integráció diskurzusa. Ez egyfajta visszaütés egy korábbi egységes nemzetközi növekedési modellre, melynek referenciacsoportja a nyugati gazdaság. A különbség annyi, hogy a fejlődést ma már nem lineáris folyamatként képzelik el (tehát nem úgy, hogy minden országnak ugyanazon ideál felé kellene tartania), hanem hálózatként. A gazdasági egymásrautaltság a gazdaságok összefüggő növekedését vonja maga után – nem feltétlenül azonos ütemben, de azonos eredménnyel.

A globalizáció eszményének története azonban természetesen hosszabb ennél. A liberális gondolkodók úgy látták, hogy az emberiség fejlődése során a modernizáció lassanként eltörölte a lokalizmust, és óriási társadalmakat hozott létre, melyek rugalmassága és befogadó jellege előre jelezték a határok és egyéb megosztó kategóriák eltörlését (Smith 1990b). A globalizációnak ezt a fogalmát igen szkeptikusan szemlélték egyéb (főként baloldali) kommentátorok, és az újmarxista szövegekre támaszkodó politikai közgazdászok. A globalizáció kritizálói torz gazdasági, politikai és társadalmi kapcsolatrendszerének látták azt, egyenlőnek a történelmi imperializmus megismétlődésével és a posztkoloniális egyenlőtlenségek megszilárdulásával.

Több mint harminc évvel megjelenése után McLuhan „világfalu”-szlogenje még mindig a globalizációellenes bölcsek többségének litániája. Hangbejátszás helyett álljon itt a teljes bekezdés:

„A töredékes és mechanikus technika segítségével történt ezeréves terjeszkedés után a nyugati világ jelenleg összehúzódik. A mechanikus korban kiterjesztettük testünket a térben. Mára, miután több, mint egy évszázada tart az elektronikus kor, központi idegrendszerünket terjesztettük ki az egész világra, eltörölve bolygónkon a teret és az időt. Elektronikusan összezsugorított világunk nem más, mint egyetlen falu.”

Így, a szkeptikus reakciók áradata ellenére összeállt az a hivatkozási alap, amelyből a globalizáció harmincéves irodalmának legnagyobb része kiindul. A vita tulajdonképpen paradigmák soraként írható le. Ezek a „kommunikáció és fejlődés”, a „kulturális imperializmus” és a jelenleg is elméleti alapjait kereső, revizionista „kulturális pluralizmus”.

Bár ezek a megközelítések különböznek egymástól, abban valamennyien egyetértenek, hogy a kommunikáció és a tömegmédiá a globalizáció folyamatának döntő jelentőségű elemei. A paradigmák közötti fogalmi különbségek az időbeli különbségből adódnak. A „kommunikáció és fejlődés” a hatvanas évek fejlődéselvű gondolkodásából alakult ki. A második világháború után, szembesülve a harmadik világ gazdasági nyomorával, a nyugati tudósok a „fejlődés” természetét és akadályait kezdték megvitatni. Egyesek a befektethető tőke, mások az oktatás és a vállalkozói szemlélet hiányát emelték ki. Lerner (1958) és Schramm (1964) amellet érveltek, hogy a probléma a konzervatív, tradicionális világnézetben és mentalitásban rejlik, amely azonban megszüntethető vagy kijátszható a tömegmédiá alkalmazásával, amely képes megváltoztatni az értékrendeket és attitűdöket. Ez a meglátás erős (sőt elsöprő) kritikákat kapott etnocentrizmusa, történelmietlensége, linearitása és a fejlődésről alkotott evolúciós, endogenista felfogása miatt (Sreberny–Mohammadi 1991).

Ezen kritikák legnagyobb része a „függőség” vagy „médiaimperializmus” elméletének követőitől származott, akik nem kifejezetten szimpatizáltak a „globális kiterjesztés” elméletével. Alapjuk az az elmélet volt, miszerint a posztkolonializmus körülményei nem sokban különböztek a kolonializmusétól, mindössze bonyolultabbak voltak. Az első és harmadik világ gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatát nem annyira a közvetlen politikai vagy gazdasági irányítás jellemzi, hanem sokkal inkább a függőségi viszony, amennyiben a harmadik világ függ az első gazdasági, politikai és kulturális erőforrásaitól, amely függőséget az első világ a gyarmatosító logika alapján alakította ki. A függőség megteremtésének intézményi eszközét látják a médiában is, mivel az a Nyugaton összeállított tájékoztató és szórásközpontú csomagot, ezáltal nyugati kulturális értékeket nyújt a harmadik világnak. A médián és a kormányzaton keresztül elért fejlődés része a kulturális hegemoniának.

A revizionista kultúraelmélet a negyvenes évek „kultúraiparának” kritikájával kezdődik (Horkheimer–Adorno), majd 1965-ben a „tudásipar” sokkal gyakorlatiasabb fogalmának megjelenésével folytatódik. 1968-ban jelenik meg a „tudatipar”, 1970-ben az „információipar” kifejezés. Jelenleg a kulturális pluralista vagy revizionista paradigmát erősen támogatja a globalitás posztmodern szemlélete. Ereje abban rejlik, hogy nagy hangsúlyt helyez a kulturális javak termelésének, elosztásának és fogyasztásának *komplex* természetére, és ragaszkodik ahhoz az állításhoz, hogy a folyamatot részleteiben nem, csak egészében lehet megérteni.

Mind a fejlődéselvű, mind a médiaimperialista szövegek (különösen ezen iskolák alapidokumentumai) a média alapvető szerepét abban látták, hogy fejleszti, illetve kiterjeszti, a közösség tradicionális szokásait, akár új kulturális elemek beépítésével, akár úgy, hogy kiegyensúlyozatlan, de globális kulturális formákhoz kapcsolja azokat. A fejlődéselvű megközelítésben a média egyrészt egy nemzet építésének, másrészt annak is az eszköze, hogy nemzet más nemzetekkel – politikai, kulturális és gazdasági – egységet alkosson. Újabban úgy látják, hogy a média olyan kapcsolatokat teremtett, melyek aláásták a nemzetállamok kulturális integritását és koherenciáját. A kulturális revizionista iskola posztmodern elméletek segítségével az elkülönülésnek mint olyannak az eltörlésére törekszik (beleértve a nemzetállamokat is), és a globális, kozmopolita, transznacionális kultúrák kialakulása mellett érvel.

Hogyan illik bele a televíziós híradás az elméletek és kiáltványok eme rendszerébe? A kép némileg töredékes. Alig egy-két tanulmány készült a televíziós hírek készítéséről és terjesztéséről, ezek főleg a hírek tartalmával és áramlásával foglalkoznak. Az ilyen kutatások története több mint három évtizedre, a nemzetközi híráramlás Wilbur Schramm általi elemzéséig nyúlik vissza – ezt a tényt figyelmen kívül hagyják a mostani kritikusok, akik egyértelműen a „fejlődéselvű” iskolába sorolják. Schramm (1964) kifejti, hogy

„...a hírek nemzetközi áramlása gyér; egyrészt kiegyensúlyozatlan, a kevés fejlettebb ország sokkal nagyobb részt kap belőle, mint az elmaradottabb többség; másrészt a hírek gyakran nem vesznek tudomást egyes fontos eseményekről, így eltorzítják az általuk reprezentált valóságot”.

A nemzetközi kommunikáció más kutatói is követték Schramm értelmezését. Hester (1973) olyan változók bevezetése mellett érvel, amelyekkel követhető a nemzetközi híráramlás intenzitása és iránya, a „hatalmi hierarchia” a „gazdasági viszonyok”, és a nemzetek rangsora. Galtung és Ruge (1965) újabb változókat javasol, például szociokulturális közelség, a nemzetek vagyoni helyzete, egyes nemzetek és személyek kiemelkedettsége vagy az események negativitása.

Ezzel a korai munkával kapcsolatban áll a függőségi/médiaimperialista elméletre támaszkodó, híráramlással foglalkozó munkák tömege. Ezeknek a munkáknak a nagy része politikai fórumokhoz kapcsolódó hírekkel foglalkozik, mint az el nem kötelezettek mozgalma, az UNESCO és az „új információs világrendről” (NWIO) folytatott viták a hetvenes és nyolcvanas években. Ebben a vitában több kritikus írás is született, például Schiller (1969; 1979; 1984), Hamelink (1980; 1983), Garnham (1985), Mowlana (1985) és Mattelart (1983) munkái, akik rámutattak az intézményes gyakorlatra, politikai kultúrára, kulturális importra és legszignifikánsabban a globális kapitalista expanzióra.

A munkák egy része a fenti témákat tartalomelemzésnek veti alá, bizonyos szövegelemek meglétét vagy hiányát kutatva, de a kulturális orientációt és az ideológiai importot nem vizsgálják. A hiányzó – a hírek kulturális és politikai funkcióját hordozó – elem felkutatásával több összehasonlító tanulmány foglalkozott, amelyek nem csupán a hírtörténeti háttérmunkákat vizsgálják, hanem elsősorban a hírek befogadását a különböző országokban. Innen ered az összehasonlító, társadalomközi tanulmányok megszorodása a televíziós hírközlés globalizálódásának témakörében. Ennek a megközelítésnek az alapja a narratív/strukturális szemlélet, ami a televíziós híreket nem tartalmak meghatározott összességeként, hanem *szövegeként*, társadalmi műalkotásként vizsgálja, amely kulturális dekódolásra alkalmas. Gurevitch et al. (1991) kidolgozták ennek a perspektívának általános paramétereit:

„A hírek által elmondott történetet a dokumentált történelmi tényekhez hasonlóan, egy mítosszal, szupertörténettel vagy kulturális motívummal összefüggésben kell vizsgálni, aszerint, hogy hogyan jelenik meg az egyes kultúrákban. A hír történetének jelentése az adott kultúra terében, egyéb történetek keretén belül alakul ki, amelyek a társadalom tagjainak már ismerősek.”

A híreknek narratívaként való értelmezése az első lépés a globalizációnak kulturális és összehasonlító módszerekkel való értelmezéséhez. Később még visszatérünk ehhez a témához.

Az intézményi struktúra

A hírközlés globalizációjával kapcsolatos igények egyáltalán nem új keletűek (lásd például Schramm 1964; és Hachten 1987). A nyomtatott sajtó már jóval a televízió előtt átlépte a nemzeti és kulturális határokat. A nemzetközi hírügynökségek már majdnem másfél évszázada terjesztik a híreket világszerte (Boyd-Barrett 1980; Fenby 1986). A rádió és a film szinte a kezdetektől fogva semmibe veszik az országhatárokat. Még azon is lehetne vitázni, hogy a képanyagoknak a világ minden tájára való azonnali továbbítását lehetővé tevő műholdas hírközlés minőségi változást jelent-e a hírek globalizálódásában.

Ennek az igénynek két oka van. Az egyik, hogy a televíziós hírek intézményes továbbítása, kiegészítve a műholdas technológia nyújtotta lehetőségekkel, bizonyíthatóan megváltoztatta a globális hírközlés intézményi struktúráit, méghozzá a decentralizáció irányába. A másik, hogy a verbális és vizuális szövegek rugalmassága és „nyitottsága” közötti különbségek (lásd például Fiske 1987) arra engednek következtetni, hogy a vizuális szövegek sugárzására alapuló hírcsere minőségileg különbözik a verbális

szövegek terjesztésétől (amit például a nemzetközi távirati irodák folytatnak).

A műholdas technikának a televíziós hírközlésben való felhasználása nem csupán a vizuális hírek terjesztésének sebességét és hatósugarát növelte meg, hanem új intézményrendszer felépítéséhez is vezetett a nemzetközi televíziós hírközlés területén. Legalább három ilyen ágazatot különböztethetünk meg.

1. A legismertebbek, legalábbis a nézők számára, a nemzetközi műholdas hírszolgálatok, mint az amerikai CNN, a brit BBC Television World Service és BSkyB, vagy a hongkongi STAR. Ezek a szolgáltatók teljes hírműsorokat sugároznak műholdon keresztül. A CNN a legrégebbi, és jelenleg talán a legnagyobb globális hatósugárral rendelkező ilyen hírszolgálat, így a legismertebb is. Ezen a területen azonban igen képlékeny a helyzet, és valószínű, hogy hamarosan új szolgáltatók emelkednek ki.
2. A nemzetközi televíziós hírügynökségek a „hagyományos” távirati irodák leszármazottai. A „két nagy” a Reuters (korábban Visnews) és a WTN (Worldwide Television News). Az első a Reutersből származik, és a Reuters, a BBC és az amerikai NBC közös tulajdonában van. A második a UPI (United Press International, megszűnt) és a brit ITN (Independent Television News) közös vállalkozásaként indult. Mindketten világszerte szállítják a televíziós híreket a hírszervezetek számára.
3. A televíziós hírcsererendszerek regionális műsorsugárzási szervezetek szárnyai alatt működnek. Ilyen például az Európai Műsorsugárzási Unió, az Arab Államok Műsorszóróinak Szövetsége és a keleti blokk országait kiszolgáló Intervision.

A fenti szervezetek, valamint az amerikai televíziós hálózatok komplex hírközlési és hírcsererendszert alkotnak egymással.

A nemzetközi televíziós hírügynökségek

A távirati irodákból kialakult nemzetközi televíziós hírügynökségek ugyanazon alapelvek szerint működnek, mint elődeik (csupán képekre cserélve a szavakat), és központi szerepet játszanak az elektronikus sajtó globalizálásában. Híreiket és az esetleges komplett sztorikat a világ minden tájáról érkező ügyfeleknek biztosítják, beleértve a regionális hírcsererendszereket is. Például az európai hírcsereszervezet, az Eurovision, melynek hírforrásait már régóta lefoglalják a szervezet tagállamai, az Európán kívüli események közvetítési jogát veszi meg az ügynökségektől; például az aktuális harmadik világbeli eseményekét, sporthíreket vagy szenzációkat, amelyek enyhítik a „homályfaktort” (Fenby 1986). A tagállamok által felajánlott híreket részesítik előnyben, de ilyenkor is előfordul, hogy a hírügynökségektől

kérnek megerősítést, hogy a tagállam által küldött hír pontos-e. Az ügynökségek hírei ugyanis általában mentesek a „politikai motivációtól”, ezáltal objektívebbek.

A hírügynökségek „objektivitásába” vetett ilyenén bizalom oka egyrészt az, hogy elődeiknek, a távirati irodáknak mint hírszállítóknak a fennmaradása attól függött az utóbbi másfél évszázadban, hogy elfogulatlanok tudnak-e maradni, másrészt abból a feltételezésből, hogy a kép „objektívabb”, mint a szó. A bizalmat csak erősíti, hogy a hírügynökségek vázlatos kommentárt is fűznek a továbbított híryanaghoz. Ezek stílusa annyira semleges, amennyire egy leíró narratíva csak lehet, hogy a különböző országok különböző hírszerkesztői számára egyaránt elfogadható legyen, és hogy ne bántsa több mint 100 ország hírszolgálatainak ideológiai érzékenységét. Kerül minden vitatható kifejezést, és ragaszkodik a „minimalista” nyelvezethez. A törekvés, hogy mindenfajta ítéletalkotást kerüljenek, extrém helyzetekre is kiterjed, mint azt a Visnews egyik (korábbi) vezetője elmondja:

„Ha PFSZ felrobbant egy gyerekekkel teli buszt Tel-Avivban, azt a VISNEWS nem fogja rémtettnek hívni; nem nevezzük a PFSZ tagjait terroristáknak, de szabadságharcosoknak sem; sőt, nem fogjuk az esetet tragédiának nevezni. Ha más hívja annak, őt esetleg idézzük. Az ok egyszerű: előfizetőink egy része az elnyomott palesztin nép győzelmének tartja, ha a PFSZ felrobbant egy gyerekekkel teli buszt. A VISNEWS számára nem léteznek sem banditák, sem szabadságharcosok. Egy nagyon gondosan kijelölt közéletet kell választanunk.”

Ironikus módon az „objektivitás” nagyobb lehetőséget biztosít a nyersanyag manipulálására a történetmondás különböző céljainak érdekében. Könnyen bemutathatjuk, hogy az ügynökségek által szállított „nyers” híryanagot hogyan használják fel különböző célokra a különböző országok hírszerkesztői. A WTN tel-avivi irodájának egyik alkalmazottja szolgáltatja az anekdotikus bizonyítékot. Egy különösen hideg európai tél alkalmával az irodában dolgozó egyik operatőr felvetette egy olyan sztori ötletét, ami valószínűleg elnyeri az európai nézők tetszését. Kiment a tel-avivi strandra, és felvételeket készített a tengerben fürdőző emberekről (azzal a céllal, hogy Európában is érezzék, egyszer eljön a tavasz). A felvételt elküldték a WTN londoni központjába, ahonnan szétsugározták az ügyfeleknek. A tel-avivi irodavezető másnap este igencsak meglepődött, amikor a jordán televízió híradójában látta a felvételeket, amelyekkel az izraeli turizmus hanyatlásáról szóló híreket támasztottak alá. A képeken valóban nem nyüzsögtek a strandolók.

A manipuláció lehetősége nem az egyetlen kockázata a globális hírügynökségek működésének. Ahogyan Powell (1990) írja, ha a hírszerkesztők kizárólag ugyanabból a mindenki által hozzáférhető készletből válogatva állítanak össze a műsorokat, „a hírközlés egyszerű árucikké változna, ugyan-

olyan névtelenné és unalmassá, mint a jövő bármelyik terméke. És van még egy veszély: nagyon kevés külföldi tudósítást kapcsolnak össze a forrásával. A legtöbb országban a hírek az állami televíziótól származnak. Ugyanaz a szerkesztő, aki visszautasít minden hivatalos propagandairótól származó sztorit, rutinból elfogadja a kormány hírügynöksége által készített videókat.”

A hírcsererendszer

Míg a televíziós hírügynökségek koherens, központosított szervezetek, addig a hírcsererendszer regionális hírcsereszervezetek laza, decentralizált csoportja. A decentralizáltság tükröződik az európai hírcsererendszer struktúrájában és működési módjában is.

Az európai hírcsererendszer 1958-ban kezdte meg próbaüzemeit, és 1961-ben a rendszeres működést. 1964-ben 21 aktív tagja volt, ez a szám 1984-re 38-ra emelkedett. Tíz évvel később, 1994-ben az aktív tagok létszáma 62 volt (a korábbi Keleti Blokk hírcsereszervezetével, az Intervisionnel együtt, amely a Szovjetunió felbomlása után csatlakozott a rendszerhez). A nemzetközi hírszolgálatok robbanásszerű terjedése ellenére tehát az európai rendszer nemcsak megvetette a lábát a globális rendszeren belül, de egyre gyarapodik is.

A többi regionális hírcsererendszerhez hasonlóan az európai is a tagságát alkotó nemzeti hírszolgálatok együttműködésén alapszik. A telexek folyamatos áramlása, a naponta megtartott zárt láncú telefonos konferenciák az erre kijelölt „hírkoordinátorok” között, valamint a különböző országok hírközlő szolgálatainak az összeköttetést biztosító személyzete segítségével folyamatos az információáramlás az egyes események híryananyagainak hozzáférhetőségével kapcsolatban (Lantenac 1975). A hírcsereszolgálatok és -ügynökségek szintén biztosítják a technikai háttérrel a hírek fogadásához, és műholdon keresztül való elküldéshez azon hírszolgálatok részére, amelyek igényt tartanak rá.

1994-ben húsz hírszolgálat koordinátorai bonyolították a napi hírcserét. Ők tulajdonképpen az „ajtónálló” feladatát látják el, amennyiben ők döntenek el, milyen híreket továbbítsanak a hírcsererendszerbe, és ők állapítják meg a fontossági sorrendet is – mind a témák, mind az azonos témáról szóló különböző tudósítások tekintetében. Munkájuknak talán legkényesebb része a különböző hírszolgálatok igényeinek szem előtt tartása, és a nemzetközi fontosságú hírek kiválogatása. Meg kell haladniuk a nemzeti érdekeket, és magukévá tenni egyfajta kulturaközi, „globális” látásmódot (Lantenac 1975). Egy hírkoordinátor, az SRG (a svéd hírszolgálat) munkatársának szavaival:

„Amikor az Eurovision számra koordinálok a híreket, egyszerűen elfelejtem az SRG-t. Alapvetően a Eurovisionnek dolgozom, ha az SRG-nek kell valamilyen anyag, megvannak az eszközeik, hogy megszerezzék.”

A „globális” klientúra kiszolgálásának szükségessége különösen feltűnő a nap első műholdas sugárzása (az úgynevezett EVN-0) esetében, amely kizárólag a hírkoordinátor által kiválasztott híreket tartalmaz. A későbbi adásokat már a különböző hírszolgálatoknak a szerkesztőségi konferencián jelzett igényei alakítják. Általában ha egy sztorit három vagy több tag „megvásárol”, az bekerül a sugárzásba, de nem ritka, hogy a koordinátor, a jövőbeli adásokra gondolva, olyan hírekhez is ragaszkodik, amelyekre nincs sürgős igény.

A tapasztalat megcáfolta azt kezdeti pesszimista vélekedést, hogy hírkoordinátorok esetleg „elfogultan” döntenek: egy elemzés szerint az egyes koordinátorok véleménye 100-ból 90 esetben megegyezett későbbi konzultáció eredményével (Lantenac 1975). Ez a véleményegyezés azt mutatja, hogy az eltérő politikai ideológiával és a média szerepéről vallott különböző nézetekkel rendelkező országok között figyelemreméltóan nagy az egyezés egyes események hírértékét tekintve. Ezt jelzi az is, hogy azok az események kerültek a fontossági sorrend elejére, amelyek a legtöbb, vagy az összes tagországot érintették. Ennek alapja a közös hírkultúra, ami abból adódik, hogy hírkoordinátorok kis csoportjának tagjai kölcsönösen ismerik és értik egymást, hiszen napi kapcsolatban állnak (valamint két évente személyesen is találkoznak). Röviden: a hírek egységes megítélésének alapja az EBU egységes szemlélete. Ahogy egy hírkoordinátor mondta: „Az EBU napirendjét a tagok határozzák meg... Szolgáltatók vagyunk, azt is a tagok döntenek el, hogy legyen-e egyáltalán napirend”. Az illető azzal is egyetértett, hogy a hírkoordinátor szerepe nem „programszerű”, hanem egyfajta „szervezői” feladat.

Intézményi következmények

A hírcsererendszerek bemutatása ebben a dolgozatban nemcsak azért fontos, mert hozzájárulnak a hírek globális áramlásához, hanem azért is, mert kihatnak a „médiainperializmus” elmélet által leírt függőségi viszonyokra is, attól függően, hogy mely nyugati médiainstítúciók és érdekek dominálnak a globális rendszerben, és segítik elő a Nyugat gazdasági és politikai befolyását a harmadik világban.

1987-ben vizsgáltuk a Eurovision működését, és nagyon meglepett az európai hírkoordinátorok és egyéb szervezetek, elsősorban az Asiavision és az (akkor még létező) Intervision közötti „adok-kapok”. A vizsgált hírcserék alapján arra lehetett következtetni, hogy a különböző regionális szervezetek közötti kapcsolat egyre inkább „interaktív”, ebből következően kölcsönösen összefüggővé és decentralizálttá válik. Az a korszak, amikor két-három londoni, párizsi vagy New York-i központú hírügynökség uralta a világ híráramlását, és amikor minden hírt először a központba kellett eljut-

tatni, hogy onnan visszasugározzák a „perifériára”, fokozatosan átadni látszott a helyét egy olyanak, amelyben Tokió és Kuala Lumpur (az Asia-vision koordinációs központjai) majdnem olyan fontos szerepet kapnak, mint az EBU hírcsererendszere.

A regionális szervezetek közt áramló hírek mennyiségi adatai azonban korántsem mutatnak ilyen rózsás képet. Például: 1994-ben az EBU hírcsererendszere több mint 22 000 sztorit sugárzott. Ugyanakkor fogadni egyet sem fogadott a SIN-től (Servicio Iberio-Americano, madridi központú hírügynökség a latin-amerikai műsorközlők számára); ötöt a Caribvisiontól, amely Barbados, Curacaót, Jamaicát és Trinidadot szolgálja ki; 110-et (a sugárzott anyagok fél százalékát) az Arabvisiontól és 455-öt (kb. 2%-ot) az Asiavision-tól (Cohen et al. 1995). Vagyis a hírcsere a regionális szervezetek között folyamatos, de az európai rendszer elhanyagolható mértékben függ csak a többitől.

Egyéb okunk is van kételkedni abban, hogy a globális rendszer a kiegyensúlyozottság felé haladna. Például az, hogy a CNN az egész világon elérhető, és a BBC fokozatos terjeszkedése önmagában is bizonyíték lehet arra, hogy a globális hírközlést továbbra is a nyugati hírszervezetek uralják. A CNN egyértelműen amerikai szempontból vizsgálja mind a hazai (amerikai), mind a külföldi (Amerikán kívüli) eseményeket. Híradói nem törődnek a domesztikációval, vagyis azzal, hogy a hírszerkesztők a saját társadalmuk terminológiáját és jelentésrendszerét szokták használni egy-egy hír előadásakor. Ugyanez jellemző a BBC-re, bár utóbbi tagadhatatlanul törekszik arra, hogy semleges nézőpontból közvetítse az eseményeket. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ezek a szolgálatok másodlagos szerepet töltenek be azokban az országokban, amelyekben elérhetők, és soha nem fogják átvenni a hazai hírszolgálatok helyét. Sőt, mivel közönségük szükségszerűen a társadalom azon tagjaira korlátozódik, akik valamilyen szinten értenek angolul, sok országban csak a lakosság töredéke nézi őket. Ezek a tényezők némileg csillapítják a rettegett globális befolyás esetleges hatásait.

A globális (élő) közvetítések következményei

A televíziós hírek globalizálódásának egyik következménye azon szerepek megnövekedése, amelyek a televízió mindenütt jelenlétéből és az eseményeknek az egész világ felé való azonnali, gyakran élő közvetítéséből adódnak. A televízió szerepének növekedése abból következik, hogy az azonnali globális kommunikáció korában a televízió *cselekvő részese az általa közvetített eseményeknek*. Többé nem tekinthetünk rá úgy (ha eddig úgy tekintettünk volna rá), mint az események pusztá szemlélőjére és jelentőjére. Elválaszthatatlanul kapcsolódik azokhoz, és szerves része lett a valóságnak, amiről beszél.

A televízió és az általa közvetített események illetően összefonódásának következményei az élő közvetítések estében a leglátványosabbak. Ilyen

következmény a lokalitás és a globalitás, valamint a televíziós narrátorok és a televíziónézők között teremtett elkülönülés.

Az élő televízióközvetítés legnyilvánvalóbb funkciója, hogy összenyomja a teret. A globális médiaesemények, mint arra Dayan és Katz (1992) rámutat, alapvetően ugyanazt az eseményt mutatják be a világ összes nézője számára. A műfaj talán legemlékezetesebb közelmúltbeli megnyilvánulása a CNN közvetítése volt az öbölháborúról, amit világszerte láthattak a televíziónézők. Bár eredetileg amerikai termék volt, élő volta univerzális jelleget kölcsönzött neki. A háború első éjszakáján a nézők világszerte órákon át figyelhették, ahogy a CNN bagdadi tudósítói egyik ablaktól a másikig rohannak a szállodai szobájukban, és közvetítik a város bombázását. Az ezt követő napokban a sok-sok órányi élő közvetítés a világ televíziónézőit tulajdonképpen a konfliktus szemtanúivá avatta; egyesek talán ösztönösen le is buktak a riporterral együtt, amikor az arról számolt be, hogy rakéták húznak el a feje fölött.

Van még az élő televíziózásnak néhány egyéb tulajdonsága is. Egyfajta *önfeltáró* jelleget ad a valóságnak, érteve ezalatt azt, hogy *ténylegesen* valóságként jeleníti meg, nem pedig konstrukcióként. Chatman (1981) szerint:

„A »kameraszem«-stílus lényege, hogy az eseményeket nem elbeszélik, hanem megmutatják, mintha valamilyen eszközzel – egy videó- és egy beszéd szintetizátor kereszteződésével – felvennék a képet, majd átalakítanák a lehető legsemlegesebb nyelvvé.”

Az élő közvetítés megváltoztatja a televíziózás narratíváját is azáltal, hogy lezáratlan. Arra törekszik, hogy mindenféle perspektívát kizárjon. Más televíziós hírekkel ellentétben – melyeket szinte teljesen ellenőrzésük alatt tartanak a tudósítók – az élő közvetítés során igen kevés a retorikai manipulációra. Az esemény, a riporter és a közönség kapcsolata ezáltal drasztikusan megváltozik. A közönség behelyezkedik az eseménybe, a tudósítótól pedig elvételük eddigi kiváltságuk, az események szöveggé alkotása, aminek káros hatásai lehetnek az újságírására (lásd Katz 1992). A közönség lehetőséget kap arra, hogy részt vegyen az esemény interpretálásában. A riporter nem sok mindenről tud, amit a közönség nem látna maga is, ezzel elesik a narratíva fölötti uralom egyik létfontosságú kellékétől. A közönséget nem érinti a narratívába beépített bizonytalanság, kivéve természetesen a kibontakozó esemény bizonytalanságát.

Az élő közvetítés másik következménye, hogy megszűnik a különbség az *esemény* és az *elbeszélés* időtartama között. Az elbeszélés időszerkezete meg egyezik a valóságos idővel. Az élő közvetítés megnyújtja az időt: a kamera lassan pásztázza Tel-Aviv egét egy-egy rakétatámadás alatt; Szaddám Huszein egy órán át ad elő a brit túsoknak Bagdadban.

Az elbeszélés strukturálásának ilyen különböző módozataival az élő közvetítés a legkülönbözőbb országok televíziónézői számára teszi nyitottá a

híreket, ezzel olyan médiaterméket hoz létre, amely, bár nyilvánvalóan kulturálisan meghatározott, egyértelműen rendelkezik egyfajta egyetemes jelleggel is, ami mozgásteret biztosít a különböző közönségek számára az egyetemes jelentés és a saját kultúrájukból való specifikus dekódolás között.

A televízió mint résztvevő

Az elgondolás, hogy a televízió és általában a média inkább aktív résztvevője, mint egyszerű vizsgálója a világnak, amelyről beszél, kényes téma a médiában dolgozók számára, mert ellenkezik a nyugati újságírás egyik központi alapelvével, miszerint az objektivitás elérése és ezáltal a tényleges igazság közlése érdekében a tudósítónak el kell határolódnia attól, amiről beszél, és semleges álláspontot kell felvennie. Ehhez viszont kívül kell helyezkednie az eseményen. Tudósítói feladatát, szól az érvelés, csak így tudja megfelelően ellátni.

Bár sokan még mindig szentnek és sérthetetlennek tartják, az „elkülönülés normája” mind elméletileg, mind gyakorlatilag egyre gyengébb lábakon áll. A tudósítók sem fizikailag, sem társadalmilag, sem kulturálisan nem képesek jobban kiszakadni a társadalmi kontextusból, mint mások. Ezért nem is törekedhetnek arra – és nem is szabad úgy tenniük, mintha törekednének rá –, hogy úgy szemléljék a világot, mintha ők nem lennének részei annak, mintha „lebegnének” fölötte. Ebben a gondolatban persze semmi újdonság nincsen. Mégis érdemes itt újra megállapítani, mert a televíziós hírközlés villámgyors globalizációja sokkal jelentőségteljesebbé tette a televíziós hírek résztvevő jellegét, mint valaha. Ez a jelenség több különböző szinten is vizsgálható.

A nemzetközi szint

Napjainkban a televízió szerepe a nemzetközi kapcsolatok igazgatásában pusztán annak a már említett részt vevő szerepnek a nemzetközi szintre való kiterjesztése, amelyet a média mindig is játszott a társadalomban. De annak a színpadnak a drámai megnövekedése, amelyen ezt a szerepet játssza – társadalmi/nemzeti méretűről globális méretűvé – új színezetet adott magának a szerepnek is. Ez különösen társadalmi vagy politikai feszültség, gyors és forradalmi szociális változások vagy nemzetközi válságok esetén nyilvánul meg. Mint fentebb leírtuk, a televízió képessége arra, hogy a műholdas technika segítségével beszámoljon egy eseményről, *amint megtörténik*, és folyamatosan követhesse annak kibontakozását, követlen befolyással lehet magának az eseménynek az alakulásra is. Emlékezetesebb példák erre a közelmúltból a televízió szerepe a pekingi Tienanmen téren történt diáktüntetés-

ben 1988-ban, a kelet-európai forradalmi eseményekben 1989-ben vagy az öbölháborúban.

A tévékamerák jelenléte ezeknél az eseményeknél hatással volt azok menetére, hol „passzívabb”, hol „aktívabb” módon, mint azt a következőkben leírjuk.

Először is, világméretű közönséget szerzett olyan eseményeknek, amelyek feltehetően az egész világot érdekelték: forradalmaknak (például a kínai diákok tragikus végű tüntetésének a Tienanmen téren; a békés vagy kevésbé békés kelet-európai rendszerváltásoknak a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején); háborúknak (a Perzsa-öbölben és Jugoszláviában); katasztrófáknak (mint például Ruandában és Szomáliában); drámai tudományos vagy politikai eseményeknek, amilyen a holdra szállás volt; sporteseményeknek, mint például az olimpia; vagy „emberi” történeteknek. Ezen események élő és globális közvetítésével az események helyszíneit világméretű színpadokká alakították át. Többé nem túlzás azt állítani, hogy valamin „rajta van a világ szeme”.

Másodszor, a világméretű publicitás kétségkívül befolyásolta az események szereplőinek viselkedését is. Bizonyos, hogy segítette fenntartani például a Tienanmen téri diáktüntetést, és befolyásolta a hatalom reakcióját, előbb késleltetve majd siettetve azt. A széles körű publicitás mozgósító erőként is közreműködik, bevonva az eseményekbe sok addigi kívülállót. Például az, hogy 1989-ben a prágai Vencel téren tartott tüntetésre való felhívást közzétette a televízió, sokkal több tüntető részvételét eredményezte, sőt tulajdonképpen ennek hatására lépett az egész társadalom a politikai változás útjára. Az, hogy berlini fal a kamerák szeme láttára omlott le, sokkal nagyobb szimbolikus erőt adott az eseménynek, mint ha nem nézték volna végig élőben milliók az egész világon.

Harmadszor, a televízió egyfajta továbbító közegként, kommunikációs csatornaként viselkedhet országok és vezetők között, különösen akkor, ha a kormányok közti ellenséges viszony kizárja a személyes találkozást. Erre az egyik legjobb példa az amerikai televízió közreműködése az egyiptomi elnök, Anvar Szadat jeruzsálemi látogatásának véghezvitelében. Nem tudhatjuk, hogy az egyiptomi elnök és az izraeli miniszterelnök között közvetítő riportereké-e az érdem, amiért a látogatás létrejött, de mindenesetre teremtettek egy kommunikációs csatornát, amikor egyéb nyilvános csatorna nem létezett, és ezen keresztül a két vezető *majdnem* közvetlenül kommunikálhatt egymással. A közelmúlt számos eseménye arra utal, hogy a globalizálódó televízió nem csupán közegként képes működni, hanem olyan kezdeményezéseket is eszközölhet, melyek egyre inkább eltörlik a különbséget riportere és diplomaták között. Erre is jó példa a Szadat-Begin-párbeszéd. De elmondható ugyanez az öbölháborúról is, melynek során az iraki vezető és az amerikai elnök tévéinterjúkon keresztül kommunikált egymással. Ezen interjúk során a riporterek néha alig észrevehetően átcsúsztak a tár-

gyalópartner szerepébe, és a válság megoldásának lehetőségeit vitatták meg riportalanyukkal.

Ez az extraprofesszionális viselkedés több kérdést és kritikát vont magával a tudósítók szereplését illetően. Az egyik érv az volt, hogy az első Szaddám Huszein-interjúért folytatott tülekedés, amiért a riporterekre és csatornákra nehezedő óriási versenynyomás okolható, alkalmat adott a riportalanyoknak, hogy közvetlenül, más kormányok feje fölött szóljon az egész világhoz; egy másik, hogy a riporterek saját kormányuk ügyvédeivé léptek elő, önkényesen és következetesen átvéve a kormány valódi képviselőinek szerepét.

A tudósítók által a nemzetközi válságok során időnként játszott közvetítői szerep felvet néhány kérdést magának a tömegtájékoztatásnak a természetéről is. A közvetített eseményekben való aktív részvétel gyakran a felrúgásával jár bizonyos hagyományos tudósítói normáknak, például annak, hogy a szerkesztő dönti el, mely szereplőket (és szempontokat) kell belevenni a riportba, illetve kihagyni abból. Az öbölháború során Irakból közvetítő riporterek természetesen tisztában voltak azzal, hogy iraki vendéglátóik az ő segítségükkel azt próbálják tudatni a Nyugattal, hogy ők hogyan látják a konfliktust, ennek ellenére sok nyugati televízió néző azzal vádolta őket, hogy „iraki propagandát terjesztenek”. Ehhez hasonlóan, Tripoli amerikai bombázása idején, 1986-ban, a líbiaiak segítettek a nyugati stábokat, amikor a civil áldozatokról forgattak, viszont katonai területre nem engedték be őket (Wallis és Baran 1990). Ironikus módon, éppen ezzel a magatartással az irakiak és a líbiaiak is hozzásegítettek a nyugati hírszervezeteket, hogy hagyományos normáik szerint „kiegyensúlyozott” képet nyújtsanak, melyben a „másik oldal” is szerepel. Ugyanakkor a tudósítókat inkább motiválta a versenynyomás, mint az egyensúlyhoz való feltétlen ragaszkodásuk.

Negyedszer, a globális televíziózás a világ közvéleményének alakításában is jelentős szerepet játszik. Blumler (1989) szerint:

„A hírközlő média nem csupán kiválogatja és listázza a világ eseményeit. Az határozza meg a világ véleményét is. Jelenleg az első számú alakítója a világ közvéleményének, és a legfőbb tényező annak elhatározásában, hogy miről kell beszélni, mit kell dicsérni, esetleg hibáztatni valamiért. És amit mondanak nekünk arról, hogy a közvélemény mit tart egyes eseményekről, azt, legalábbis pillanatnyilag, nem áll módunkban nemzetközi felméréssel ellenőrizni.”

Megjegyzendő persze, hogy a médiának a világ közvéleményét formáló szerepe pusztán kiterjesztése annak a hasonló szerepnek, amelyet a médiuumok a saját társadalmukban játszanak. Ugyanakkor, míg egy adott társadalomban a közvélemény kutatásának tipikus eszköze a felmérés és szavazás (ebből következően művelői a közvélemény-kutatók), a globális közvéleményt teljes egészében a média formálja. Miután lehetetlen globális szavazá-

sokat tartani, vagy egyéb módon közvetlenül megkérdezni az embereket, a globális közvélemény az, amit a média annak nevez.

A televíziós iparágon belül

A világ médiarendszerei rendkívül sokfélék. A sajtó, a műsorközlők és a politikai rendszer közötti kapcsolat minden országban a politikai rendszer jellege és a politikai kultúrát jellemző normáktól függ. Egy adott társadalom szociopolitikai és gazdasági struktúrája szintén meghatározza a médiarendszer belső felépítését, támogatásának módját, és ebből következően a rendszerben foglalt szervezetek egymás közti kapcsolatait is. Ezért, gazdasági alapját jól tükrözve, az amerikai hírközlő rendszer a klasszikus példa a magánkézben lévő, kereskedelmi jellegű, a kormánytól és egyéb politikai tényezőktől független rendszerre. Sok európai ország médiarendszere viszont „vegyes”, azaz egyaránt megtalálhatók benne állami vagy közszolgálati és magánkézben lévő kereskedelmi társaságok. Ezek a struktúrák sok éven át stabilak voltak, és kevés hajlamot mutattak a változásra. Az új kommunikációs technikák megjelenése azonban, úgy tűnik, meghozta azt. Mi itt most csupán azt fogjuk megvizsgálni, hogyan hatott a műholdas technika bevezetése a különböző televíziótársaságok közötti kapcsolatra.

Az amerikai tapasztalatok igen tanulságosak ebből a szempontból. Ennek oka részben az, hogy az amerikai műsorközlő rendszer a legnagyobb a világon, legalábbis a televíziókészülékek számát tekintve, de leginkább az, hogy felépítése egészen különleges; négy országos hálózattól és az azokba beolvaszt helyi állomásokból, számos független helyi adóból, valamint egy jól fejlett kábeltelevízió-rendszerből áll. Ebben a struktúrában függőségi viszonyok rendszere alakult ki, amely, mint kiderült, érzékenyen reagál az esetleges technikai változásokra.

Amerikában a televíziós hírek éveken keresztül általában egyet jelentettek a hálózati hírekkel. A hálózatok hírszervezetei által létrehozott globális hírgyűjtő gépezetek jóval több erőforrást használtak fel, mint az önálló állomások. Ennek eredményeképpen a helyi adók minden, a közvetlen környezetükön kívülről származó híryananyag esetében a hálózatokra voltak utalva. A helyi adók hírműsoraiban ezek a függőségi viszonyok annak vizsgálatával voltak követhetők, hogy milyen hálózattól származó híreket használnak fel azokban a (nem ritka) esetekben, amelyekben a helyi adók nem saját forrásból származó híreket használtak fel híradóikban.

A műholdas technika megváltoztatta ezeket a függőségi viszonyokat. Lehetővé tette a helyi állomásoknak, hogy a távolról származó hírekhez is közvetlenül jussanak hozzá, és saját anyagaikat használják fel. Egy riportert elküldeni egy műholdas adóvevővel a nagyobb események színhelyére válhat az ő számukra is, különösen, ha tekintetbe vesszük annak presz-

tízértékét, hogy a csatornának saját tudósítója van ott. Így, a helyi állomások hatósugarának kiterjesztésével, ugyanaz a technológia, amely hozzájárult a televíziós híradás globalizálódásához, talán paradox módon, de az ellenkező irányba, konkrétan a hírszerzés decentralizációja felé való haladást is elősegítette.

A helyi televíziók státuszának változása, és növekvő presztízse megmutatkozik azok gazdasági mutatóiban is. Baran 1985-ös tanulmánya szerint (idézi Wallis és Baran 1990) egyes adók bevételeinek 40–60%-a származott a saját hírekből. Ezekből a bevételekből viszont a csatorna további országos és külföldi hírek közvetítési jogát vehette meg. Ez súlyosan érintette a nagy, központosított hálózatok pozícióját és piaci részesedését. 1994-ben például a hálózati televíziók nézettsége mélypontra, alig valamivel 30% fölé esett vissza az összes televíziónéző arányában. A hírforrások megszorodása nemcsak a közönséget, hanem a televíziós hírtermelést is megosztottabbá tette.

Európában a kommercializálódott és látszólag szabályozatlan amerikai rendszerhez hasonló változások mennek végbe. „Még a rendkívül szabályozott európai médiában is sok lobbicsoport agitál a regionális és helyi média nagyobb szerepe mellett” (Wallis és Baran 1990). Globálisan kivetítve, ezek a változások képessé tehetik a kisebb, kevésbé tehető hírszervezeteket arra, hogy egyre inkább függetlenítsék magukat a „nagykutyáktól”, és a saját érdekeik érvényesítésére használják fel az új technológiákat. A technika tehát kétélű fegyver.

Globális közönség- és recepciókutatás

A globalizáció irodalma csak érintőlegesen foglalkozik a média befogadásával és fogyasztásával. A fejlődés- és a függőségelvű teoretikusok (különböző módon, de) egyaránt a nyugati kulturális termékek túlsúlyát feltételezik, ezeket az érveket azonban alig támasztják alá a közönség empirikus vizsgálatának eredményeivel. Ennek nehézségei nyilvánvalók. Egy széles körű összehasonlító közönségkutatás hatalmas logisztikai szükségletei mellett valószínűleg számos módszertani problémába is ütközne annak követése, hogy a számos vizsgált országban mi történik a folyamat dekódolási oldalán. Mindazonáltal tehetünk néhány elméleti alapvetést a médiabefogadás globális kutatása terén.

Először, a kulturális változatosság fontos kapcsot alkot a befogadó folyamat és a globalizáció témája között. Erre alapulhat ugyanazon vagy különböző történetek különböző olvasatainak kultúrákőzi vizsgálata, annak érdekében, hogy létrehozzuk a globális és lokális jelentések halmazát vagy mátrixát. A legtöbb globálisan terjedő hír is, de elsősorban a regionális hírcserrendszeren keresztül terjedő „nyersanyagok” tekinthetők „nyitott” szövegnek. A „nyitottság” azt jelenti, hogy milyen mértékben kényszerítenek rá egy jelentést

a szövegek a befogadóra, vagy ellenkezőleg, milyen mértékben engedik meg önmaguk többféle dekódolását. Ebben az értelemben a verbális szövegek (például a nyomtatott sajtó hírei) viszonylag „zártak”, mivel behatárolják az általuk leírt események értelmezéseinek és jelentéseinek számát, hiszen *egy eseményről készített beszámoló szükségképpen meghatározza ön maga jelentését*. Ellenben a „tiszta” vizuális (azaz a képaláírást is nélkülöző) anyagok viszonylag „nyitottak”, mert az interpretációk vagy „történetek” sokkal szélesebb körét teszik lehetővé.

A hírcsererendszerek és hírügynökségek közti kereskedelem alapját adó vizuális anyagokat először szerkesztetlenül, nyersanyagként küldik el, pusztán a rajtuk szereplő eredeti hanggal. Szerkesztésük, megformázásuk, hírré alakításuk a műsorközlő szervezetek hírszerkesztőinek feladata. Ezért, bár a különböző országokban ugyanazt a képanyagot használják fel, az elbeszélte történet formája, narratív és tematikus szerkezete és a beléágyazott jelentések a különböző közönségek igényeit szem előtt tartó szerkesztőtől függenek. Tulajdonképpen a műholdról érkező képanyag nyitottsági foka olyan magas, hogy ún. „üres edénynek” tekinthető (Barkin és Gurevitch 1987).

Ez azt is jelenti, hogy „információáramlás” és „tartalom” helyett ezentúl a „jelentés” kérdésével kell foglalkoznunk, azzal a jelentéssel, amelyen belül a szöveg elhelyezkedik, és amellyel megszólítja célközönségét, a helyi kultúrát.

„A hírek által elmondott történetet a dokumentált történelmi tényekhez hasonlóan, egy mítosszal, szupertörténettel vagy kulturális motívummal összefüggésben kell vizsgálni, aszerint, hogy hogyan jelenik meg az egyes kultúrákban. A hír történetének jelentése az adott kultúra terében, egyéb történetek keretén belül alakul ki, amelyek a társadalom tagjainak már ismerősek” (Gurevitch et al. 1991).

A jelentéseknek ebből következő sokfélesége egyedi lehetőséget nyújt arra, hogy megvizsgáljuk, hogyan konstruálnak különböző társadalmi valóságokat a televízió hírei. Az azonos eseményt kommentáló történetekbe kódolt jelentések hasonlóságainak és különbségeinek vizsgálatával talán nyerhetünk némi belátást abba, hogy milyen mértékben ellenőrzik a kódolók a jelentések szerkezetét. Egy ilyen összehasonlító elemzés talán ellenszere lehetne a „naiv univerzalizmusnak” is, vagyis annak a feltételezésnek, hogy a történetek önmagukban hordozzák jelentésüket, és az egyes országok híreibe ágyazott jelentésekből általánosíthatunk más társadalmak híreire is (Gurevitch és Blumler 1990). Kideríthetnénk, milyen mértékű a domesztikáció és/vagy az univerzalizáció a szövegekben, és a különböző országok televíziónézőinek társadalmi és kulturális konvencióktól függő dekódolási folyamatában.

Az összehasonlító közönségkutatás másik területe lenne a televíziós hírek befogadási egységeinek meghatározása. Bizonyos értelemben kézenfekvőnek tűnik a kérdés, és a válasz is: a befogadás egysége a közönség, amely egy adott hírműsort néz. Miután a legtöbb országnak, társadalomnak és nem-

zetnek saját hírműsora van, ezek közönsége megegyezik a társadalommal vagy nemzettel. A társadalom vagy nemzet értelmező közösséggé válik.

Ez a gondolatmenet azonban problémás. A kultúrák és társadalmak nem egyneműek, hanem több kulturális csoportra oszlanak. Ha pedig a nemzeti kultúrák sem egységesek, van-e értelme olyan óriási kategóriákba sorolni a közönséget, mint „német”, „francia” vagy „amerikai”? A kérdést tovább bonyolítja, ha a nemzetekre és nemzetiségekre mint konstrukciókra tekintünk (Anderson 1991). A nemzeti tudat, a nemzetállam alapja – érvel Anderson – egy konstrukció, amelynek pusztá léte attól függ, hogy milyen erősen hisznek benne.

A harmadik téma az erőegyensúly kérdése a média szövegeit alkotó és alakító kódolók, illetve az azokat befogadó dekódolók között. Azzal, hogy a közönséget mint aktív és önálló tényezőt mutatta be, a recepcióelmélet megváltoztatta a közönség erejének koncepcióját.

Mennyire önálló valójában a közönség – azaz mennyire képes jelentések aktív megteremtésére – a világszerte sugárzott híryananyagokkal kapcsolatban? Mivel a televízió nézők általában nem férnek hozzá a nyers híryananyagok nyitott szövegéhez, és csak a megszerkesztett történettel találkoznak, fogyasztóként a pozíciójuk nem változott a „konvencionális” televíziós hírek korához képest. Kézenfekvő tehát a feltételezés, hogy az elbeszélőktől való függetlenségük sem lett nagyobb. Sőt, valójában, egymástól távol eső helyek híreit megvizsgálva (mivel a globális híráramlás ezt is lehetővé teszi) esetleg éppen az bizonyosodna be, hogy az értelmezés ma még jobban függ a kódolótól. Olyan eseményekkel vagy történetekkel szembesülve, amelyre nézve nem rendelkeznek értelmezési „sémákkal” (Graber 1984), a nézők kevésbé képesek saját maguk jelentéseket konstruálni, és sokkal inkább függenek a történetekbe beleágyazott perspektíváktól. A közönség hatalmának növekedéséről szóló érveléseket tehát célszerűbb lefagyasztani még egy időre, legalább amíg további bizonyítékok nem lesznek hozzáférhetőek a kérdéssel kapcsolatban.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ez a következtetés a média-közönség kapcsolat jelenlegi elméleteinek egyszerű extrapolálásán alapul, nem bizonyítékokon. Ha viszont megerősítést nyerne, az újabbat lendítene az elméleti ingán, elfordulást a recepcióelmélet jelenlegi elméleteitől, vissza a hatalmas média és a védtelen közönség elméletéhez.

Következtetések

Az elektronikus sajtó globalizálódása rohamosan növekszik, számtalan módon gyakorolva hatást az emberek és társadalmak egymás közötti megismerésre, megértésre és kapcsolatteremtésre. Talán paradoxul hangzik, de nem könnyű körvonalazni ezt a folyamatot. Annak nehézségei, hogy megpróbáljuk jellegét és következményeit megragadni, részben a folyamatot

Lehetővé tevő gyors iramú technikai fejlődésben rejlenek, a folyamatot előrevivő intézményi struktúrák gyors fejlődésében, és ezen fejlődések következményeinek változatosságában. De a legnagyobb akadály, mint fentebb jeleztük, hogy bizonytalan, vajon mi lenne a folyamat konceptualizálásának leghatékonyabb módja. Átfogó elméleti munka hiányában az egyes jelenségek elkülönülve maradnak, így értelmezni is sokkal nehezebb őket.³

Ebben a dolgozatban egy ilyen elméleti munka kiindulópontjainak meghatározására tettünk kísérletet. Ilyen kiindulópontként jelöltük meg a globális kommunikáció résztvevői közötti *függőségi viszonyok egyensúlyi változásait*. Minden „kommunikációs forradalom”, Gutenbergtől kezdve az elektronikus technológián át a globális, műholdas kommunikációig, megváltoztatta a társadalmon belüli erőviszonyokat: a könyvnyomtatás elősegítette az egyház hatalmának megdöntését; a sajtó segítette a középosztály hatalmának megerősödését az ipari társadalmakban; az elektronikus média többek között segítette az ellenkultúrákat, és a fennálló társadalmi rend elleni egyéb megmozdulásokat. A televíziós hírközlés globalizációja talán nem ezekkel egyenértékű „forradalom”. Megértéshez viszont hasonló módszerek vezetnek.

³ Hasonló a helyzet az internet, a számítógépek közötti, robbanásszerűen fejlődő kommunikációs hálózat esetében. Átfogó elméleti munka hiányában a „demokratizáló” hatásáról, a felhasználók „megerősítéséről” vagy az internetnek az „elektronikus társadalmak” létrehozásában játszott szerepéről felvetett kérdések inkább csak összezavarják ezen jelenségek vizsgálóit.